

БРАЋА КАРАМАЗОВИ I

Одабрана дела

Фјодора Михаиловича Достојевског

Ф. М. ДОСТОЈЕВСКИ

УРЕДНИК
МИЛЕНА МАРОЈЕВИЋ

ПРЕВЕО
МИЛОСА В БАБОВИЋ

БРАЋА КАРАМАЗОВИ I
ФЈОДОР М. ДОСТОЈЕВСКИ

БРАЋА
КАРАМАЗОВИ
I

Роман у четири дела са епилоџом

ЛЕНТО

Ф. М. ДОСТОЈЕВСКИ

Изворник

Фёдор Миахаџлович Достоевскиџ

БРАТ V КАРАМАЗОВ

БРАЋА КАРАМАЗОВИ I

БРАЋА
КАРАМАЗОВИ
I

Посвећује се

АНИ ГРИГОРЈЕВНОЈ
ДОСТОЈЕВСКИ

Ф. М. ДОСТОЈЕВСКИ

Заиста, заиста вам кажем: ако пшенично
зрно павши на земљу не умре, онда остане јед-
но; а ако умре — много ће плода донети.

Јеванђеље по Јовану, XII, 24

БРАЋА КАРАМАЗОВИ I

ПРВИ ДЕО

Ф. М. ДОСТОЈЕВСКИ

ОД ПИСЦА

Почињући животопис јунака мога, Алексеја Фјодоровича Карамазова, налазим се у извесној недоумици. Наиме, иако ја називам Алексеја Фјодоровича својим јунаком, ипак и сам знам да он уопште није неки велики човек, зато и предвиђам неминовна питања као што су ова: По чему је значајан ваш Алексеј Фјодорович те сте га изабрали за свог јунака? Шта је он то урадио? Кога је и по чему познат? Зашто ја, читалац, треба да трошим време на изучавање података о његовом животу?

Последње питање је најсудбоносније, јер на њега могу одговорити само овако: »Можда ћете то сами видети из романа.« Али ако прочитају роман и не виде, и не сложе се да је мој Алексеј Фјодорович вредан пажње? Говорим овако зато што, на жалост, то слутим. За мене је он значајан, али веома сумњам да ли ћу успети да то докажем читаоцу. Проблем је у томе што је он у извесном смислу активист, али активист неодређен, недеklarисан. Уосталом, било би чудно у време као што је наше захтевати од људи да буду јасни. Једно је, можда, несумњиво: то је необичан човек, чак и чудака. Али необичност и чудаство пре наносе штету него што дају право на пажњу, поготову када сви теже да обједине појединости и нађу било какав општи смисао у свеопштем бесмислу. А чудака је у већини случајева посебна појава и изузетак. Зар не?

Ако се ви не сложите са овом последњом тезом и одговорите: »Није тако« или »није увек тако«, онда ће ме то можда и охрабрити у погледу значаја мог јунака, Алексеја Фјодоровича. Јер не само да чудака »није увек« посебна појава и изузетак већ, напротив, дешава се да управо он,

можда, носи у себи језгро целине, а све остале људе његове епохе је неки замах ветра привремено од ње откинуо...

Уосталом, ја се не бих упуштао у ова веома незанимљива и нејасна објашњења и почео бих једноставно без предговора: ако се свиди, онда ће ионако прочитати; али невоља је у томе што је код мене један животопис, а два романа. Главни роман је други — активност мога јунака у наше време, управо у садашњем тренутку. А први роман се одиграо још пре тринаест година и готово и није роман, већ само један моменат из ране младости мог јунака. Без тог првог романа било ми је немогуће писати, зато што би много шта у другом роману постало неразумљиво. Али на тај начин се још више компликује моја основна тешкоћа: ако ја, наиме, сам биограф, сматрам да је за тако скромног и неодређеног јунака и један роман био сувишан, како ћу се онда појавити са два романа и чиме ћу објаснити такву своју претенциозност?

Губећи се у решавању ових питања, одлучио сам да их оставим без икаквог решења. Разуме се, проницљиви читалац је већ одавно наслутио да од самог почетка томе тежим и само се љутио на мене што узалудно трошим празне речи и драгоцену време. На ово ћу већ одговорити прецизно: трошио сам јалове речи и драгоцену време пре свега из учтивости, а поред тога из лукавих побуда: »ипак сам, значи, унапред на нешто упозорио«. Уосталом, ја се чак радујем што се мој роман сам по себи поделио на две сторије и поред »суштинског јединства целине«; кад се упозна са првом сторијом, читалац ће већ сам ојенити вреди ли да почне читати другу. Наравно, ништа не обавезује никога, свако може оставити књигу на другој страници прве сторије, решен да је више не отвара. Али има тако суптилних и тактичних читалаца који ће обавезно хтети да дочитају до краја да се не би преварили у непристрасној оцени; такви су, на пример, сви руски критичари. Ето, пред таквима је ипак лакше на срцу: и поред све њихове акуратности и савесности, ипак им дајем сасвим оправдан предлог да прекину читање на првој епизоди романа. Ето, то је цео предговор. Потпуно се слажем да је сувишан, али пошто је већ написан, нека и остане.

А сада да пређемо на ствар.

ПОВЕСТ ЈЕДНЕ »ПОРОДИЦЕ

1.

ФЈОДОР ПАВЛОВИЧ КАРАМАЗОВ

Алексеј Фјодорович Карамазов био је трећи син спахије нашег среза Фјодора Павловича Карамазова, тако познатог у своје време (па и сада га код нас још помињу) по трагичној и загонетној смрти његовој, која се десила равно пре тринаест година и о којој ћу говорити на одређеном месту. А сада ћу о том »спахији« (како су га код нас називали, мада он целог свог века уопште није живео на свом поседу) рећи само то да је био чудан тип, који се, међутим, доста често сретa, управо тип човека не само лошег и развратног већ, поред тога, и смушеног, али ипак од оних сметењака који одлично умеју да сређују своје имовинске послове и, изгледа, само то и умеју.

Фјодор Павлович је, на пример, почео готово ни од чега, био је сасвим ситан поседник, трчкао је да руча за туђим столом, настојао да живи на туђем хлебу, међутим, у тренутку његове смрти нашло се код њега око сто хиљада рубаља готовог новца. Истовремено, он је ипак целог живота био и остао једна од најсмущенијих луда у целом нашем срезу. Поновићу још: овде није у питању глупост, јер је већина тих луда доста паметна и лукава, већ управо смушеност, и то нека посебна, национална.

Женио се два пута и имао је три сина — најстаријег, Димитрија Фјодоровича, од прве жене, а друга два, Ивана и Алексеја, од друге. Прва супруга Фјодора Павловича била је из доста богате и угледне породице племића Миусових, који су такође били спахије нашег среза. Ка-

ко се заправо десило да се девојка са миразом, и још лепа, а поред тога сналажљива и паметна, какве нису ретке код нас у садашњем нараштају, а којих је било и у прошлости, могла удати за таквог ништавног »бедника«, како су га тада сви називали, нећу много објашњавати. Јер знао сам једну девојку још у претпрошлом, »романтичарском« поколењу, која је после неколико година загонетне љубави према једном господину, за кога се, уосталом, сасвим мирно увек могла удати, ипак завршила тако што је сама наизмишљала несавладиве сметње и једне олујне ноћи бацила се са високе обале, сличне литици, у доста дубоку и брзу реку и удавила се у њој само из личног каприса, и само зато да би личила на Шекспирову Офелију; и чак се може рећи да та литица, коју је она одавно запазила и заволела, није била тако живописна, већ да је на њеном месту била само прозаична равна обала, можда се самоубиство уопште не би десило. Овај догађај је истинит и можемо мислити да је у нашем руском животу и животу две или три последње генерације било доста таквих или њему сличних збивања.

Слично овоме и поступак Аделаиде Ивановне Миусове био је, несумњиво, одјек туђих утицаја а такође и гнева заробљене мисли. Она је, можда, пожелела да изрази женску самосталност, да устане против друштвених услова, против деспотизма своје родбине и породице, а услужна фантазија уверила ју је, претпоставимо, само за тренутак, да је Фјодор Павлович, и поред свог звања готована, ипак један од најсмелијих и најироничнијих људи те епохе, прелазне ка свему бољем, док је он био само зли комедијаш и ништа више. Пикантност се састојала још и у томе што се ствар завршила отмицом, а то је веома примамило Аделаиду Ивановну. Фјодор Павлович је, међутим, чак и својим социјалним положајем био тада сасвим припремљен за такве авантуре, јер је страшно желео да оствари каријеру било на који начин; а прилепити се доброј породици и узети мираз било је веома примамљиво. Што се тиче узајамне љубави, ње, изгледа, уопште није било — ни код девојке нити са његове стране, и поред лепоте Аделаиде Ивановне. Тако је овај случај био посебан у животу Фјодора Павловича, најсладогласни-

јег човека, који је целог свог века за трен ока био спреман да се залепи уз сваку сукњу, само ако би га позвала. Међутим, једино ова жена, у погледу страсти, није изазвала у њему никакав посебан утисак.

Аделаида Ивановна је одмах после отмице брзо увидела да свог мужа само презире и ништа више. Тако су се последице брака необично брзо испољиле. И поред тога што се породица доста брзо помирила са отмицом и дала мираз бегуници, међу супрузима је почео крајње неуредан живот, са вечитим сценама. Причали су да је млада супруга у томе показивала неупоредиво више племенитости и узвишености него Фјодор Павлович, који је, као што је сада познато, одмах тада здипио од ње сав њен новац, око двадесет пет хиљада, тек што их је добила, и отада су те хиљадице за њу потпуно нестале без трага. А село и доста лепу кућу у граду, које је такође добила у мираз, он се дуго и свом снагом трудио да преведе на своје име помоћу одговарајуће махинације, и сигурно би то остварио већ и због самог презира и одвратности које је стално изазивао код своје супруге својим бестидним уцењивањима и мољакањима, и због њеног душевног замора, само да га се ослободи. Али, на срећу, умешала се породица Аделаиде Ивановне и спречила пљачкаша. Поуздано се зна да је међу супрузима често долазило до туче, али, према казивању, није тукао Фјодор Павлович, већ Аделаида Ивановна, ватрена дама, смела, тамнопута, нетолерантна жена, којој је природа подарила изузетну физичку снагу. Најзад је напустила кућу и побегла од Фјодора Павловича са једним богословом-наставником, пуким сирوماхом, и оставила на врату Фјодору Павловичу трогодишњег Митју. Фјодор Павлович је одмах створио у кући читав харем и приређивао разуздане пијанке, а у паузама је путовао готово по целој губернији и плачући се жалио свима и сваком на одбеглу Аделаиду Ивановну и причао такве појединости које је велика срамота да супруг саопштава о свом брачном животу. Што је главно, њему као да је било пријатно, и чак као да му је ласкало, да пред свима изиграва смешну улогу увређеног супруга и да, чак улешавајући, сликовито описује појединости своје увреде. »Човек би

помислио да сте ви, Фјодоре Павловичу, добили неки чин, тако сте задовољни и поред све ваше жалости«, говорили су му исмевачи. А многи су чак додавали да је њему мило што може да се појави у обновљеном виду комедијаша и да хотимично, ради већег смеха, глуми да не примећује свој смешни положај. Уосталом, ко зна, можда је све то код њега било и наивно. Најзад му је успело да открије трагове своје одбегле жене. Она се јадница нашла у Петрограду, куда је отишла са својим богословом и где се коначно предала животу потпуно еманциповане жене. Фјодор Павлович се одмах узнемирио и почео се спремати да отпугује у Петроград — зашто? — то, наравно, ни сам није знао. Доиста, он би, можда, тада и отпутовао; али када је донео такву одлуку, одмах је сматрао да има посебно право, ради охрабрења пред пут, да поново почне са необузданим пијанчењем.

И управо у то време породица његове супруге је примила вест о њеној смрти у Петрограду. Она је умрла некако изненада, на некој мансарди, по неким информацијама — од тифуса, а по другим, наводно — од глади. Фјодор Павлович је пијан сазнао са смрт своје жене; кажу да је потрчао улицом и почео да виче од радости, дижући руке ка небу: »Ниње отпушчајеши«, а други причају да је плакао и ридао као мало дете, и то тако да је, кажу, жалосно било гледати га и поред све одвратности према њему. Врло је вероватно да је било и једно и друго, наиме, да се и радовао свом ослобођењу, и плакао за ослободитељком — истовремено. У већини случајева људи, чак и злочинци, много су наивнији и простодушнији него што ми о њима мислимо. И ми сами такође.

2.

ПРВОГ ЈЕ СИНА ОТЕРАО

Наравно, није тешко замислити какав је васпитач и отац могао бити овакав човек. Њему се као оцу десило

¹ У феудалној Русији вредност поседа се мерила према броју кметова — »душа«. — *Прим. прев.*

управо оно што се морало десити, он је потпуно и коначно напустио своје дете, које му је родила Аделаида Ивановна, само не из мржње према њему или због увређених супружанских осећања, већ једноставно зато што га је сасвим заборавио. Док је он свима досађивао својим сузама и јадањима, а своју кућу претварао у јазбину разврата, о трогодишњем Митји се бринуо верни слуга Карамзовљева дома, Григорије, и да се он тада није о њему побринуо, можда не би имао ко да детету промени кошуљицу. Јер десило се да је и родбина по мајци у прво време некако заборавила на дете. Његов деда, то јест господин Миусов, отац Аделаиде Ивановне, тада већ није био жив; његова обудовела супруга, Митјина бака, преселила се у Москву и много је боловала, сестре материне се поудавале, тако је Митја готово целу годину остао код слуге Григорија и живео код њега у кући за слуге. Уосталом, да га се татица и сетио (јер, у ствари, није могао не знати да он постоји), и он би га послао поново у кућу за слуге, јер би му дете ипак сметало у његовим оргијама. Али десило се да се из Париза вратио брат од стрица покојне Аделаиде Ивановне, Петар Александрович Миусов, који је касније много година без прекида провео у иностранству, тада још врло млад човек, али изузетан човек међу Миусовима, просвећени Петрограђанин, навикао на иностранство и целог свог века Европејац, а крајем живота либерал четрдесетих и педесетих година. У току своје каријере одржавао је везе са многим најпрогресивнијим људима своје епохе, и у Русији и у иностранству, познавао је лично Прудона и Бакуњина, и посебно је волео да се сећа и прича, већ пред крај својих путовања по свету, о три дана фебруарске париске револуције 1848. године, алудирајући да је, наводно, и он лично учествовао у њој, на барикадама. То је била једна од најрадоснијих успомена из његове младости. Био је независан, имао имање око хиљаду душа¹, по ранијој процени. Његово дивно имање налазило се одмах на излазу из нашег градића и граничило се са поседом нашег знаменитог манастира, са којим је Петар Александрович још у младости, чим је добио наследство, одмах почео бескрајну парницу због права на неки риболов у реци или сечу шуме, не

знам сигурно, али да отпочне парницу са »клерикалцима«, сматрао је својом грађанском дужношћу просвећеног човека.

Када је чуо све шта је било са Аделаидом Ивановном коју је, наравно, памтио, и некада чак запазио, и када је сазнао да је после ње остао Митја, Миусов се умешао у ту ствар, и поред свег својег младалачког гнева и презира према Фјодору Павловичу. Тада се први пут срео и упознао са Фјодором Павловичем. Отворено му је казао да би желео да преузме обавезу васпитања детета. Дуго је касније причао, као о карактеристичној особини, о томе да је Фјодор Павлович, када се повео разговор о Митји, извесно време изгледао као човек који уопште не схвата о каквом је детету реч и као да се зачудио што негде у кући има малог сина. Ако је у причи Петра Александровича и могло бити претеривања, ипак је морало бити и нешто слично истини. Јер Фјодор Павлович је заиста целог живота волео да се претвара, да одједном одигра пред вама неку неочекивану улогу, и, што је главно, понекад без икакве потребе, чак на своју очевидну штету, као, на пример, у поменутом случају. Та особина је, уосталом, својствена не само Фјодору Павловичу већ и многим људима, чак и веома паметним. Петар Александрович се предано заузео за ствар и чак је био одређен (заједно са Фјодором Павловичем) за старатеља детету, зато што је ипак после мајке остало мало имање — кућа и посед. Митја се доиста преселио код тог ујака, али он није имао своје породице и чим је средио и обезбедио новчане приходе од својих имања, одмах је пожурио у Париз на дуже време, дете је поверио једној својој даљој тетки, московској госпођи. Десило се да је и он, када се настанио и одомаћио у Паризу, заборавио дете, особито када је почела фебруарска револуција, која га је толико задивила и коју није могао заборавити целог живота. А московска госпођа је умрла и Митја је прешао код једне њене удате кћери. Изгледа да је касније и четврти пут променио гнездо. О томе ја сада нећу опширно говорити, утолико пре што ћу морати још много да приповедам о првенцу Фјодора Павловича, а сада ћу се ограничити

на најнеопходније информације о њему, без којих не могу ни почети роман.

Прво, тај Димитрије Фјодорович био је једини од тројице синова Фјодора Павловича који је растао са уверењем да ипак има неко имање и да ће бити независан када постане пунолетан. Дечаштво и младост прошли су му неуредно: гимназију није завршио, затим је ступио у једну војну школу, касније се нашао на Кавказу, постао официр, тукао се у двобоју, био ражалован, поново је добио официрски чин, много је лумповао и трошио релативно много новаца. Новац је почео добијати од оца тек кад је постао пунолетан, а до тада је много узимао на зајам. Оца свог, Фјодора Павловича, упознао је и видео први пут тек после пунолетства, када је нарочито допутовао у наше место да се објасни с њим око свог имања. Изгледа да му се родитељ ни тада није свидео; остао је код њега кратко време и убрзо отпутовао; успео је само да добије од њега извесну суму и да се договори с њим о даљем примању прихода од имања, о коме овог пута од Фјодора Павловича није дознао (значајан податак) ни колико прихода доноси, ни колико вреди. Фјодор Павлович је тада приметио, одмах (и то треба запамтити) да Митја има о свом имању предимензионирану и нетачну представу. Фјодор Павлович је био тиме веома задовољан, имајући у виду своје посебне рачуне. Само је закључио да је младић лакмислен, необуздан, страствен, нестрпљив, пијаница, коме треба да нешто само привремено добије и он ће се, наравно, на кратко време, али одмах умирити. Ето то је Фјодор Павлович и почео злоупотребљавати, наиме почео је да се раскусурава са сином малим свотама сличним милостињи, повременим новчаним пошиљкама, и на крају је испало тако да, када је Митја после једно четири године, изгубивши стрпљење, други пут допутовао у наш град да коначно рашчисти послове са родитељем, одједном се, на његово највеће запрепашћење, показало да он нема више ништа, да је чак тешко и израчунати, да је он од Фјодора Павловича већ добио суму новца колико вреди његово имање и да му је, можда, чак и дужан; да у складу с тим и тим уговорима које је тада и тада желео да закључи, он нема права да тражи ништа више и тако даље, и та-

ко даље. Младић је био запањен, посумњао је да је то превара, неистина, разбеснео се и као да је померио памећу. Та је околност и довела до катастрофе чије излагање и представља предмет мог првог, уводног, романа или, боље рећи, његову спољашњу страну. Али пре него што пређем на тај роман, потребно је да испричам и о осталој двојници синова Фјодора Павловича, о Митјиној браћи, и да објасним откуда они.

3.

ДРУГИ БРАК И ДРУГА ДЕЦА

Када се ослободио четворогодишњег Митје, Фјодор Павлович се врло брзо после тога оженио други пут. Тај други брак је трајао око осам година. Другу своју супругу, такође веома младу особу, Софију Ивановну, довео је из друге губерније у коју је путовао због једног ситног предузимачког посла у друштву са неким Јеврејчићем. Иако је пио и лумповао, правио скандале, Фјодор Павлович никада није престајао да се бави пласирањем свог капитала и обављао је своје послове увек успешно, мада, наравно, готово увек и подло. Софија Ивановна је била »сирота«, од детињства без икога свог, кћерка неког јадног ђакона, одрасла у богатој кући своје добротворке, васпитачице и мучитељке, познате старе генералице, удовице генерала Ворохова. Појединости не знам, али сам чуо само то да су, наводно, васпитаницу — кротку, покорну, благе нарави — једном скинули из омче, коју је окачила о клин у остави, толико јој је било тешко да подноси самовољу и вечне прекоре те старице, која, очевидно, није била зла, али је била неподношљиви деспот услед паразитског живота. Фјодор Павлович ју је заприсио; распитали су се о њему и отерали га, и тада је он поново, као и приликом прве женидбе, предложио сиротици да је кришом одведе. Веома је, веома могуће да ни она нипошто не би пошла за њега да је благовремено дознала о њему више појединости. Али ствар се догађала у другој губернији; а и шта је могла да схвати шеснаестогодишња девојчица, сем то да је боље

и у реку скочити него остати код добротворке. Тако је јадница добротворку заменила добротвором. Овог пута Фјодор Павлович није добио ни гроша, зато што се генералица наљутила и ништа није дала, а поред тога их је обоје проклела; али овог пута он се није ни надао да ће нешто добити, већ га је примамила ретка лепота невине девојчице, а што је главно — њен невини изглед, који је фрапирао њега сладострасника, и до сада порочног љубитеља само грубе женске лепоте. »Мене су тада те невине очице као бритва по души посекле«, говорио је касније, кикоћући се одвратно по свом обичају. Уосталом, у развратног човека и то је могло бити само сладострасна похота.

Пошто није добио никакав мираз, Фјодор Павлович се није устручавао према супрузи и, користећи се тиме што је она, тако рећи, пред њим »крива« и што ју је готово »омче спасао«, поред тога, користећи се њеном феноменалном смиреношћу и покорношћу, погазио је чак и најобичнију брачну пристojност. У кућу, ту пред законитом женом, долазиле су неморалне жене и приређивале су се оргије. Као карактеристичан податак казаћу да је слуга Григорије, туробан, глуп и тврдоглав резонер, који је мрзео прву госпођу, Аделаиду Ивановну, овог пута стао на страну нове госпође, штитио је и због ње се свађао са Фјодором Павловичем готово на недозвољен начин за слугу, а једанпут је чак силом растерао све окупљене бестиднице и растурио оргију. Касније се несрећна, од самог детињства заплашена млада жена разболела од неке нервне женске болести, која се срета чешће код простог света — у сељанки, које због те болести називају *кликуше*. Од те болести, коју прате страшни хистеријски напади, болесница је повремено чак лудела. Ипак је родила Фјодору Павловичу два сина, Ивана и Алексеја, првог у првој години брака, а другог три године касније. Када је умрла, малом Алексеју је била четврта година, и, мада је то чудно, ипак ја знам да је мати запамтио за цео живот, наравно као кроз сан.

После њене смрти обојици дечака се десило потпуно исто што и првом, Митји: отац их је сасвим напустио и заборавио па су доспели оном истом Григорију и такође

у кућу за слуге. У кући за слуге их је и нашла стара настрана генералица, добротворка и васпитачица њихове мајке. Она је још била жива и цело време, свих осам година, није могла заборавити увреду коју су јој нанели. О животу своје »Софије« она је у току свих осам година добијала испод руке најпоузданија обавештења и кад је чула како је болесна и у каквом разврату и скандалима живи, два-три пута је довикнула својим девојкама које су живе од њене милости: »Тако јој и треба, то ју је бог казнио за њену незахвалност.«

Тачно три месеца после смрти Софије Ивановне, генералица је неочекивано дошла у наш град, право у стан Фјодора Павловича, и остала је у граду свега око пола сата, али је много урадила. Било је вече. Фјодор Павлович, кога она у току свих осам година није видела, појавио се пред њом поднапит. Прича се да му је она, чим га је угледала, без икаквог објашњења опалила два добра шамара, који су звонко одјекнули, и трипут га повукла за косу одозго надоле, а затим се без речи упутила у кућу за слуге, ка двојици дечака. Кад је приметила, на први поглед, да су неумивени и у прљавом рубљу, одмах је опалила шамар и Григорију и казала му да обоје деце води са собом, затим их је извела у чему су били, умотала их пледом, сместила у кочију и одвела у свој град. Григорије је отрпео тај шамар као одани роб, није изговорио ни грубу реч и када је пратио стару госпођу до кочија, онда је, клањајући јој се до појаса, сугестивно казао да ће јој »за сирочад бог платити«. »А ти си ипак клипан!« — довикнула му је генералица одлазећи.

Кад је размислио о целој ствари, Фјодор Павлович је закључио да је све добро и у формалном пристанку да се деца васпитавају код генералице није одбио ниједан услов. А о шамарима које је добио, сам је ишао и причао по целом граду.

Десило се тако да је и генералица ускоро после тога умрла, али је ипак у тестаменту обојици дечака оставила по хиљаду рубаља »за њихово школовање и да се сав тај новац обавезно на њих потроши, али тако да буде довољно до њиховог пунолетства, зато што је за такву децу и тако мала сума сасвим довољна, а ако неко жели, нека

сам одрешу кесу« и тако даље. Ја лично тестамент ни сам читао, али сам чуо да је управо нешто слично, чудно и сувише оригинално било написано. Међутим, главни наследник старе генералије био је поштен човек, представник племства те губерније, Јефим Петровић Поленов. Кореспондирајући са Фјодором Павловичем, одмах је наслутио да од њега неће искамчити новац за васпитање његове деце (мада он никада није отворено одбијао захтеве, већ је увек у таквим случајевима одуговлачио, понекад чак изливајући дубоку емотивност), Поленов се лично ангажовао за сирочад и посебно заволео млађег, Алексеја, те је овај дуго живео у његовој породици. Молим читаоца да ово запамти од самог почетка. И ако су ови младићи имали да буду неком доживотно захвални за своје васпитање и образовање, онда је то управо Јефим Петровић, веома племенит и хуман човек, један од оних људи који се ретко сретају. Он је сачувао малишанима недирнуте њихове хиљаде рубаља које им је оставила генералија, те су оне до њиховог пунолетства са каматама порасле свака до две хиљаде, а васпитавао их је својим новцем и, наравно, потрошио је много више од хиљаде на сваког. Нећу се сада упуштати у детаљно причање о њиховом детињству, већ ћу само означити битне околности. Уосталом, о старијем, Ивану, могу рећи само то да је растао као невесео и затворен у себе дечак; истина, није био бојажљив, али као да је још од десет година схватио да расту у туђој породици, од туђе милости и да је њихов отац такав човек о коме је чак срамота говорити, и тако даље. Тај дечак је веома брзо, готово у детињству (како су бар причали) почео да показује неке необичне и сјајне способности за учење. Не знам тачно, али се некако тако десило да се са породицом Јефима Петровића растао готово у тринаестој години, и прешао у једну московску гимназију, а становао је и хранио се код неког искусног и тада познатог педагога, друга из детињства Јефима Петровића. Иван је касније причао да се све десило, тако рећи, од »усхићења према добрим делима« Јефима Петровића, кога је занела идеја да дечак генијалних способности мора да се васпитава код генијалног педагога. Истина, ни Јефим Петровић, ни генијал-

ни педагог нису били живи када је млади Иван завршио гимназију и уписао се на факултет.

Пошто је Јефим Петрович лоше уредио ствар са тестаментом и пошто је примање новаца, које је завештала деци настрана генералица, са каматом нараслог од хиљаде на две, одуговлачено због разних и код нас сасвим неизбежних формалности и одгађања, младић је прве две године студија живео врло тешко, јер је морао да за све то време сам себе издржава и да студира. Треба обратити пажњу на то да он чак није хтео ни да покуша да се дописује са оцем, можда од гордости или од презира према њему, а можда услед хладног и трезвог размишљања, које му је говорило да од татице никакву озбиљну подршку неће добити. Али било како било, младић се није нимало збунио, већ је нашао посао — у почетку часове за које је добијао по двадесет копејки, а затим је трчао по редакцијама листова и нудио чланчиће од десетак редака о уличним збивањима, са потписом »Очевидац«. Кажу да су ти чланчићи били увек занимљиво и пикантно састављени, зато су били брзо прихваћени и младић је већ самим тим показао сву своју практичну и интелектуалну надмоћ над оним многобројним, вечно сиромашним и несрећним делом наше студентске омладине оба пола, који обично у престоницама од зоре до мрака обија прагове разних листова и часописа, не умејући ништа боље да измисли сем да вечито понавља једну исту молбу — да преводи са француског или да преписује. Када је стекао познанства у редакцијама, Иван Фјодорович ни касније није кидао везе с њима и последњих година својих студија почео је објављивати веома даровите рецензије о књигама разне, специјалне тематике и тако је чак постао познат у књижевним круговима. Истина, тек у последње време успео је да обрати на себе посебну пажњу много ширег круга читалаца, тако да су га тада многи одједном запазили и запамтили.

То је био доста занимљив случај. Пошто је већ завршио студије, и спремајући се да са своје две хиљаде отпутује у иностранство, Иван Фјодорович је у једном од већих листова неочекивано објавио необичан чланак,

који је скренуо на себе пажњу чак и нестручњака, а што је главно, о проблематици која му је очевидно била непозната, зато што је завршио студије природних наука. Чланак је био написан о питању црквеног суда, о којем се тада свуда расправљало. Анализирајући нека већ изложена мишљења о том питању, он је изнео и своје лично схватање. Основни значај чланка био је у тону излагања и изванредном, неочекиваном закључку. Тада су многи теолози сматрали да је аутор несумњиво њихов човек. И одједном су напоредо с њима почели да му аплаудирају не само људи демократских уверења већ и атеисти. Најзад су неки инвентивни људи закључили да је цео чланак само дрска фарса и подсмех. Спомињем овај случај нарочито зато што је овај чланак у своје време доспео и у наш приградски знаменити манастир, где су се уопште интересовали за покренуто питање о црквеном суду — доспео и изазвао крајњу недоумицу. А кад су сазнали ауторово име, заинтересовало их је и то што је рођен у њиховом граду и син »управо оног Фјодора Павловича«. А тада се одједном управо у то време, појавио код нас и сам писац.

Зашто је тада допутовао к нама Иван Фјодорович — сећам се да сам и тада постављао себи то питање и скоро са извесним неспокојством. Тај тако судбоносни долазак, који је био узрок толиким последицама, за мене је дуго касније, готово увек, остао нејасан. Уопште говорећи, било је чудно што је тако учен младић, тако поносан и обазрив на изглед, одједном дошао у тако одвратну кућу, таквом оцу, који га је целог живота игнорисао, није га знао нити га се сећао и који се, мада, наравно, ни пошто и ни у ком случају не би дао новац када би син затражио, ипак целог века бојао да ће синови, Иван и Алексеј, такође једном доћи и затражити новац. И ето, младић се настанио у кући свог оца, живи с њим месец — два дана и саживели су се да не може бити боље.

Ово последње је нарочито зачудило не само мене него и многе друге. Петар Александрович Миусов, о коме сам већ раније говорио, далеки рођак Фјодора Павловича по првој жени, задесио се тада поново код нас, на свом приградском имању, изволео је допутовати из Па-

риза, у коме се коначно настанио. Сећам се, управо се он највише чудео када се упознао са младићем који га је изузетно заинтересовао и са којим се са болом у души понекад такмичио у знању. »Он је охол, говорио нам је тада Миусов о њему, увек ће зарадити себи копејку, и сада има новаца за пут у иностранство, шта онда тражи овде? Свима је било јасно да није допутовао оцу ради новаца, зато што му га отац ни у ком случају неће дати. Да пије и оргија, није волео, међутим, старац никако није могао без њега, тако су се саживели!« То је била истина; младић је чак имао осетан утицај на старца и овај га је готово почео понекад да слуша, мада је био необично и понекад пакосно својеглав; чак је почео да се понекад понаша пристојније...

Тек се касније разјаснило да је Иван Фјодорович долазио делимично по молби и због послова свог старијег брата, Димитрија Фјодоровича, кога је први пут у животу видео и упознао такође у то време, управо у току овог доласка, али с којим се поводом једног важног случаја који се више тицао Димитрија Фјодоровича, почео дописивати још пре свог доласка из Москве. О каквом је случају реч, читалац ће подробно сазнати у своје време. Па ипак чак и тада када сам ја већ знао и за ову посебну околност, мени је Иван Фјодорович изгледао загонетан, а његов долазак к нама ипак необјашњив.

Додаћу још и то да је Иван Фјодорович тада имао улогу посредника и помиритеља између оца и старијег брата Димитрија Фјодоровича, који је тада изазвао велику свађу и чак формално покренуо парницу против оца.

Ова се породица, понављам, тада окупила цела први пут у животу, и неки њени чланови су се тада први пут у животу видели. Једино је најмлађи син, Алексеј Фјодорович, већ скоро годину дана живео код нас и дошао је к нама пре остале браће. Ето о том Алексеју ми је најтеже да говорим у садашњем свом уводном приповедању, пре него што га изведем на сцену романа. Али мораћу и о њему написати предговор, бар да бих претходно објаснио један веома чудан моменат, наиме: свог будућег јунака од прве сцене његовог романа ја морам представи-

ти у мантији искушеника. Да, тада је већ било скоро година дана откако се налазио у нашем манастиру и изгледало је да се припремао да се затвори у његове зидине до краја живота.

4.

ТРЕЋИ СИН — АЉОША

Имао је тада свега двадесет година (његовом брату Ивану било је тада двадесет четири, а најстаријем, Димитрију — двадесет осам). Пре свега ћу рећи да овај младић, Аљоша, уопште није био фанатик и, бар по мом мишљењу, није био ни мистик. Унапред ћу казати своје коначно мишљење: био је једноставно млад хуманист, а ступио је на манастирски пут само зато што га је у то време једино тај пут задивио и показао, тако рећи, идеалан излаз његовој души, која се отимала из таме световне мржње ка светлости љубави. А задивио га је тај пут само зато што је тада на њему срео, по његовом мишљењу, необично биће — нашег знаменитог манастирског старца Зосиму, кога је заволео свом ватреном првом љубављу свог жедног срца. Уосталом, не поричем да је већ и тада био веома чудан, чак од колевке. Узгред да кажем, већ сам споменуо да је остао после мајке у четвртој години, и да ју је упамтио за цео живот, њено лице, њено миловање, »сасвим као да стоји преда мнош жива«. Такви спомени могу се памтити (то је опште познато) чак и из ранијег детињства, већ од две године, али целог живота само трепере као светле тачке у мраку, као откинута крајичак од огромне слике која је цела нестала у таму, сем тог делића. Управо је тако било и с њим: упамтио је једно вече, летње, тихо, отворен прозор, косе зраке сунца на заласку (најјасније је памтио те косе зраке), у куту собе икону, пред њом упаљено кандило, а пред иконом своју мајку како клечи и јеца као у хистеричној, цвили и поврискује, држећи га у наручју, грли га снажно до бола и моли се за њега богородици, пружајући га из свог загрљаја обема рукама ка икони, као под

заштиту богородичину... и одједном је утрчала дадиља, уплашена, и отела га од ње. То је слика! Аљоша је запамтио и лице своје мајке у том тренутку: говорио је да је било избеумљено, али дивно, судећи по томе колико се могао сетити. Али он је ретко коме волео да говори о том спомену.

У детињству и младости није био експанзиван и чак је био некомуникативан, само не од неповерења, плашљивости или невеселе отуђености, напротив, од нечег другог, од неке душевне бриге, сасвим личне, која се није тицала других, али за њега толико важне да је због ње некако заборављао друге људе. А људе је волео: изгледало је да је целог века живео потпуно верујући људима, а нико га, међутим, никада није сматрао ни припростим, ни наивним човеком. Било је нешто у њему што је говорило и сугерирало (и касније целог живота) да он не жели да буде људима судија, да неће да преузме одговорност за осуду и ни за шта неће да осуди. Изгледало је чак да је све допуштао, без икакве осуде, мада је често горко туговао. Штавише, он је у том погледу дошао дотле да га нико није могао ни зачудити ни уплашити, и то ни у најранијој његовој младости. Када је у двадесетој години дошао к оцу, у јазбину прљавог разврата, у правом смислу, Аљоша се, чедан и чист, када му је било неподношљиво да гледа, само ћутке удаљавао, али без икаквог презира или осуде било кога. А отац, као човек који је некад живео од туђе милости, и зато био осетљив на увреду, у почетку га је примио нерадо и са неповерењем («много, каже, ћути и много за себе размишља»); ускоро, већ после две недеље, све се ипак завршило тиме што је почео сувише често да га грли и љуби, истина са сузама и осећајношћу пијанице, али се видело да га је заволео искрено и дубоко, тако како такав човек као он никога није волео...

А и сви су волели тог младића, ма где да се појавио, и то већ од његовог детињства. Када се нашао у кући свог добротвора и васпитача, Јефима Петровича Поленова, њега су сви у тој породици заволели, тако да су га тамо сви потпуно сматрали као своје дете. А он је, међутим, ушао у ту кућу у тако раним годинама, у којима се

никако не може од детета очекивати смишљено лукавство, превејаност или вештину да се улагује и да се допадне, умешност да нас натера да га заволимо. Према томе, дар да изазива посебну љубав према себи, он је носио у себи, тако рећи у својој природи, искрено и неопсредно. То исто је било с њим и у школи, мада је рекло би се био од оне деце која изазивају према себи неповерење другова, понекад исмевање, чак и мржњу. Он се, на пример, заносио сањарењем и као да се отуђивао. Од самог детињства волео је да се повуче у неки кутак и да чита књиге, па ипак другови су га толико волели да је апсолутно било могуће назвати га општим љубимцем за све време његовог школовања. Аљоша је ретко био несташан, чак ретко и весео, али кад би га погледали, сви су одмах видели да то уопште није од неке његове суморности и да је, напротив, сталожен и ведар. Никада није желео да се истиче међу вршњацима. Можда се управо зато никада никога није бојао, међутим, децаци су одмах схватили да се он уопште не размеће својом храброшћу, него се понаша као да не схвата да је смео и неустрашив. Увреде никада није памтио. Дешавало се да је тренутак после увреде одговарао оном ко га је увредио или сам с њим почињао разговор, са таквим поверењем и ведрином као да уопште ничега међу њима није било. И није тада изгледао као да је случајно заборавио или намерно опростио увреду, већ једноставно то није сматрао увредом, а то је потпуно очаравало и освајало децу. Имао је само једну особину која је у свим разредима гимназије, почев од првог до завршног, изазивала код његових другова сталну жељу да га исмевају, али не ради злобног подсмеха већ зато што их је то веселило. Та особина је била његова запањујућа, луда стидљивост и чедност. Он није могао да слуша извесне речи и извесне разговоре о женама. А те »извесне« речи и разговори, на несрећу, неискорењиви су у школама. Чисти по души и срцу децаци, готово још деца, врло често воле да у слушаоницама говоре међу собом, и чак гласно, о таквим стварима, ликовима и сликама, о којима неће увек повести разговор ни војници; штавише, војници не знају и не схватају много шта од оног што је већ

познато тако младој деци наше интелигенције и отменог света. Моралног разврата у томе, можда, још нема, правог цинизма такође нема, оног развратног, душевног, али постоји спољашњи цинизам и он се у њих често сматра чак знаком префињености, суптилности, одважности, достојним подражавања. Видећи да »Аљошка Карамазов«, кад почне разговор »о ономе«, брзо зачепи уши прстима, они су се понекад намерно окупљали око њега у гомилу и одвајајући му на силу руке од ушију, викали му на оба ува одвратне ствари, а он се отимао, падао на под, легао, заклањао се, али све је то радио не говорећи им ни речи, не грдећи их, ћутке подносећи увреду. Најзад су га, ипак, оставили на миру и више га нису задириковали надимком »девојчица«, штавише, гледали су на њега са сажаљењем.

Када је умро Јефим Петрович, Аљоша је још две године провео у губернијској гимназији. Уцвељена супруга Јефима Петровича је одмах после његове смрти отпутовала на дуже време у Италију, са целом породицом која се сва састојала од особа женског пола, а Аљоша је доспео у кућу неких двеју дама, даљих рођака Јефима Петровича, које раније никада није ни видео, али под каквим условима, то ни сам није знао. Карактеристична је за њега, и то веома, особина да се никада није бринуо од чијих средстава живи. У томе је био потпуна супротност свом старијем брату, Ивану Фјодоровичу, који се напатио две прве године студија, издржавајући се својим радом, и од раног детињства носећи горко осећање да живи на туђем хлебу код добротвора. Али мислим да се ова чудна особина у Алексејевом карактеру није могла сувише строго осудити, зато што је свако ко га је и најмање познавао одмах, чим би се о томе поставило питање, био уверен да је Алексеј тип младића сличног јуродивом, који, када би изненада добио читав капитал, не би се колебао да га уступи чак на први захтев, или за добар подухват, или, можда, просто вештом пробисвету, ако би му овај затражио. Уопште говорећи, он као да уопште није знао цену новцу, наравно, ово не значи у буквалном смислу речи. Када су му давали џепарац, који никада није тражио, он недељама није знао шта да ради

с тим новцем, или га уопште није штедео па је муњеви-то нестајао. Петар Александрович Миусов, човек веома осетљив у питањима новца и буржоаског поштења, једном касније, када је боље упознао Алексеја, казао је о њему овај афоризам: »Ево, можда, јединог човека на свету, који, ако га одједном оставите без новаца на тргу непознатог града са милион становника, уопште неће пропасти, нити умрети од глади и хладноће, зато што ће га одмах нахранити, одмах збринути, а ако га не збрину, он ће се одмах сам снаћи, и то за њега неће представљати никакав напор, нити понижење, а оном ко га је прихватио никакав терет, већ можда, напротив, задовољство.«

Гимназију Аљоша није завршио. Остао му је био још један разред када је неочекивано изјавио својим госпођама да путује оцу због једне ствари која му је пала на памет. Оне су га веома волеле и готово нису хтеле да га пусте. Путовање је било врло јефтино и даме нису дозволиле да заложи свој часовник, дар породице добротвора Поленова уочи одласка у иностранство, већ су га богато снабделе средствима, чак и новим оделом и рубљем. Међутим, он им је половину новаца вратио и изјавио да обавезно хоће да путује трећим.разредом. Када је допутовао у наш град, на прво питање родитељево: »Зашто је изволео доћи пре него је завршио школу?« — једноставно није ништа одговорио, само је био, кажу, необично замишљен. Ускоро се показало да тражи гроб своје мајке. Чак је и сам тада признавао да је само због тога и допутовао. Али тешко је веровати да је у томе био сав разлог његовог доласка. Највероватније је да он тада и сам није знао, нити би могао да објасни шта се то заправо, неочекивано, узбуркало у његовој души и недољиво га повукло на неки нов, непознат, али већ неизбежан пут. Фјодор Павлович му није могао показати где је сахранио своју другу супругу, зато што никада није био на њеном гробу откако су сандук засули земљом, а после толико година сасвим је заборавио где су је тада сахранили...

Узгред да кажемо коју реч о Фјодору Павловичу. Дуго времена пре Аљошиног доласка он није живео у нашем граду. Три-четири године после смрти друге жене

отпутовао је на југ Русије и најзад се нашао у Одеси, где је проживео узастопно неколико година. У почетку се, по сопственом признању, упознао са »многим Чивутима, Чивама, Чивутићима и Чивутичићима«, а завршио је тиме што су га, најзад, не само Чивути већ чак и »Јевреји примили«. Вероватно је у том периоду живота развио у себи посебну умешност да згрће и камчи паре. Поново и коначно се вратио у наш град тек једно три године пре Аљошиног доласка. Ранији његови познаници приметили су да је страшно остарио, мада уопште није био тако стар. И није се понашао отменије, већ некако дрскије. Појавила се, на пример, у некадашњем комедијашу дрска потреба да друге прави комедијашима. Да оргија са женама, волео је не само као и раније већ чак некако одвратније. Ускоро је постао власник нових крчми у срезу. Видело се да има, можда, око сто хиљада или, можда, нешто мање. Многи становници града и среза одмах су се задужили код њега, наравно уз сигурну залогу. Али у последње време некако се опустио, почео да губи сталоженост, самоконтролу, чак је запао у неку лакомисленост, почињао је једно, а завршавао друго, некако се растрзао и све чешће се опијао, и да није било оног лакеја Григорија, који је тада и сам био доста остарио, и бринуо се о њему као да му је гувернанта, можда Фјодор Павлович не би могао живети без великих брига и мука. Аљошин долазак као да је утицао на њега чак и у моралном погледу, као да се нешто пробудило у том превременом старцу од оног што се већ одавно угасило у његовој души: »Знаш ли, почео је често говорити Аљоши, загледајући се у њега, »да личиш на њу, на кликушу?« Тако је називао своју покојну жену, Аљошину мајку. Гроб »кликушин« је Аљоши најзад показао слуга Григорије. Он га је одвео на наше градско гробље и тамо, у удаљеном куту, показао му гвоздену, јефтину али чисту и уредну надгробну плочу, на којој је био и напис са именом, сталежом, годинама рођења и смрти покојнице, а испод тога била је чак урезана нека строфа из старинских гробљанских песама, као што се обично радило на гробовима средњег сталежа. Зачудо, та плоча је била Григоријево дело. Он сам ју је подигао на гробу јадне

»кликуше«, и то о свом трошку, пошто је Фјодор Павлович, кога је много пута већ љутио спомињући тај гроб, најзад отпутовао у Одесу, не интересујући се не само за гробове већ ни за све своје успомене. На материном гробу Аљоша није изразио никакву посебну осећајност; само је саслушао озбиљну и разумну причу Григоријеву о подизању плоче, постојао је погнуте главе и отишао без речи. Отада можда чак целу годину није одлазио на гробље. Али на Фјодора Павловича је та мала епизода такође оставила утисак и то веома оригиналан. Неочекивано је узео хиљаду рубаља и однео их у наш манастир, за помен душе своје супруге, али не друге, Аљошине мајке, већ Аделаиде Ивановне, која га је тукла. Тог дана увече напио се и пред Аљошом је грдио монахе. Лично није био религиозан човек; можда никада није ни најјефтинију свећу запалио пред иконом. Чудне племе изненадних осећања и изненадних мисли обузимају такве типове.

Већ сам говорио да се Фјодор Павлович веома опустио. Његова физиономија у то време представљала је нешто што је јасно сведочило о карактеру и суштини живота који је проживео. Поред дугих и меснатих подочњака под његовим ситним очима, вечито дрским, сумњичавим и подсмешљивим, поред мноштва дубоких бора на његовом маленом, али угојеном лицу; испод шиљате браде висео је велики подвољак, дебео и издужен, као кеса, што му је давало неки одвратно-сладострастан изглед. Додајте томе чулна, широка уста пуних усана, иза којих су вирили мали окрњци црних, готово иструлелих зуба. Кад год би почео да говори, прскао је пљувачком. Уосталом, и сам је волео да исмева своје лице, мада је, изгледа, био задовољан њиме. Посебно је указивао на свој нос, невелик, али веома танак, и изразио кукаст: »Прави римски, говорио је, «и са подвољком типична физиономија древног римског патриција из времена пропадања царства«. Тиме се, изгледа, поносио.

И ето, убрзо после проналажења материног гроба, Аљоша му је неочекивано изјавио да жели да ступи у ма-

¹ Њих би требало измислити. — *Прим. ђрев.*

настир и да су монаси спремни да га приме за искушеника. Тада му је објаснио да је то његова изузетна жеља и да га моли, као оца, за свечану дозволу. Стари Карамазов је већ знао да је старац Зосима, који је испоснички живео у манастирској ћелији, оставио на његовог »мирног дечака« посебан утисак.

— Тај старац је, заиста, тамо код њих најпоштенији монах — рекао је, пошто је ћутке и дубоко замишљен саслушао Аљошу, чија га молба, међутим, готово уопште није зачурила. — Хм, дакле, тамо ти хоћеш, мој мирни дечко! — Био је поднапит и одједном се осмехнуо развученим полупијаним осмехом, који није био лишен подмуклости и пијаног лукавства. — Хм, па ја сам и предосећао да ћеш ти тако нечим завршити, замисли само? Ти си управо тамо тежио. Па добро, ти имаш своје две хиљадице, то ти је мираз, а ја те, анђеле мој, никада нећу оставити, а и сада ћу уплатити за тебе што треба, ако затраже. А ако не затраже, зашто да се намећемо, зар није тако? Јер ти трошиш новаца као канаринац, по два зрна недељно... Знаш ли да један манастир има приградско насеље, и свима је познато да у њему живе само »манастирске жене«, тако их тамо називају, мислим, једно тридесетак жена... Ја сам био тамо и, знаш, занимљиво је, наравно на свој начин, ради разноврсности. Гадно је само по томе што је страشان русизам; Францускиња још уопште нема, а могло би их бити, јер имају знатна средства. Кад дознају, доћи ће. А овде је углавном добро, овде нема манастирских жена, а монаха има око двеста. Поштено. Испосници. Признајем... Хм. Значи, хоћеш у монахе? А жао ми те, Аљоша, ја сам те, верујеш ли, заиста заволео... Уосталом, ево погодне прилике: помолићеш се за нас грешне, јер смо, живећи овде, превише нагрешили. Ја сам стално о томе мислио: ко ће се за мене некад помолити? Има ли на свету таквог човека? Драги мој дечко, ја сам ти у том погледу страшно глуп, ти, можда, не верујеш? Страшно. Видиш, ма како да сам глуп, ја о томе стално мислим, непрестано мислим, на-

¹ Видео сам сенку кочијаша која је сенком четке чистила сенку кочија. (*франц.*)

равно, с времена на време, али ипак. Јер немогуће је, мислим, да ђаволи забораве да ме кукама одвуку к себи, када умрем. Па онда мислим: куке? А откуд њима куке? Од чега су? Гвоздене? А где их кују? Имају тамо неку фабрику, шта ли? Јер тамо у манастиру монаси сигурно мисле да у паклу, на пример, постоји плафон. А ја сам спреман да поверујем само у пакао без плафона; тако испада некако суптилније, просвећеније, то јест више лутерански. А, у ствари, зар није свеједно: са плафоном, или без плафона? Јер ето у чему се састоји проклето питање! Ако нема плафона, онда, значи, нема ни кука. А ако нема кука, онда се може све одбацити; опет је, значи, све невероватно: ко ће ме тада кукама повући, јер ако мене не повуку, шта ће онда бити, где је онда правда на свету? *Il faudrait les inventer*¹ те куке, нарочито за мене, само за мене, јер кад би ти само знао Аљоша какав сам ја бестидник!

— Па тамо нема кука — тихо и озбиљно каза Аљоша, пажљиво посматрајући оца.

— Да, да, само сенке од кука. Знам, знам. Као што је неки Француз описивао пакао: *»J'ai vu l'ombre d'un cocher, qui avec l'ombre d'une brosse frottait l'ombre d'un carosse«*¹. А откуд ти, драги мој, знаш да нема кука? Кад поживиш код монаха, другу ћеш песму певати. А, уосталом, иди, дођи тамо до истине и дођи да ми испричаш: ипак је лакше ићи на онај свет кад сигурно знаш шта је тамо. И пристојније је да будеш код монаха него код мене, пијаног старкеље, и са девојчурама... мада теби, као ни анђелу, ништа неће прионути. А можда ни тамо за тебе неће ништа прионути; ето зашто ти и дозвољавам, што се у ово последње надам. Теби врана није мозак попила. Погорећеш мало и угаснути, излечићеш се и вратити назад. А ја ћу те чекати, јер осећам да си ти једини човек на земљи који ме није осудио, дечко мој мили, ја и те како осећам то, и не могу да то не осећам!...

И он се чак расплака. Био је сентименталан. Био је зао и сентименталан.